

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДО КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОЇ ОПОЗИЦІЇ ТА ЇЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE CONCEPTUALIZATION OF POLITICAL OPPOSITION AND ITS INSTITUTIONALIZATION

Мегела Р.Р.,

*доктор філософії в галузі політичних наук
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

У статті здійснено дослідження еволюції теоретико-методологічних підходів до концептуалізації політичної опозиції та її інституціоналізації. Актуальність теми зумовлена методологічною фрагментованістю концепції політичної опозиції і відсутністю уніфікованої дослідницької парадигми, що системно корелювала би з політичними й інституційними особливостями різних політичних систем з приводу феномена інституціоналізації політичної опозиції. Метою дослідження було розглянути еволюцію поняття «політична опозиція» і розробити інтегральну концепцію її інституціоналізації із урахуванням інституційних, системних та процесуальних вимірів функціонування в різних політичних контекстах. У ході дослідження проаналізовано розвиток наукової думки щодо політичної опозиції від 1960-х років до сучасності. Особливу увагу приділено трансформації підходів від класичного (вузького), що зосереджується головню на парламентській опозиції, до широкого, який охоплює увесь спектр можливих ролей і функцій політичної опозиції. У результаті встановлено, що політична опозиція може існувати як політичний інститут, особливо в умовах демократії, де вона набуває статусу легітимного політичного інструменту та може бути інституціоналізована через структуру відносин між владою/урядом й опозицією. Визначено, що ефективність демократії залежить не тільки від легітимності політичної опозиції, але й від її інституціоналізації. Новизна дослідження полягає в систематизації і переосмисленні еволюції теоретико-методологічних підходів до вивчення політичної опозиції, а також у розробці комплексного бачення суті її інституціоналізації. Зокрема, інституціоналізацію опозиції запропоновано розглядати як багатовимірний процес, який охоплює як формальні, так і неформальні правила та процедури взаємодії між владою й опозицією в різних політичних контекстах.

Ключові слова: політична опозиція, парламентська опозиція, політичний інститут, інституціоналізація, демократія.

The article examines the evolution of theoretical and methodological approaches to the conceptualization of political opposition and its institutionalization. The relevance of the topic is due to the methodological fragmentation of the concept of political opposition and the lack of a unified research paradigm that would systematically correlate with the political and institutional features of different political systems regarding the phenomenon of institutionalization of political opposition. The purpose of the study was to examine the evolution of the concept of «political opposition» and to develop an integral concept of its institutionalization, taking into account the institutional, systemic and procedural dimensions of its functioning in different political contexts. The study analyzed the evolution of scholarly thought on political opposition from the 1960s to the present. Special attention was paid to the transformation of approaches from the classical (narrow) one, which focuses mainly on the parliamentary opposition, to a broad one, which covers the entire range of possible roles and functions of the political opposition. As a result, it was found that the political opposition can exist as a political institution, especially in a democracy, where it acquires the status of a legitimate political instrument and can be institutionalized through the structure of the relations between the government and the opposition. It was also reasoned that the effectiveness of democracy depends not only on the legitimacy of the political opposition, but also on its institutionalization. The novelty of the study lies in the systematization and rethinking of the development of theoretical and methodological approaches to the study particular, it was proposed to consider the institutionalization of opposition as a multidimensional process that includes both formal and informal rules and procedures of interaction between the government and the opposition in different political contexts.

Key words: political opposition, parliamentary opposition, political institution, institutionalization, democracy.

Постановка проблеми. Попри дуже велику кількість наукових доробків з теми політичної, зокрема парламентської, опозиції, сьогодні й досі не вирішена проблема, згідно з якою концепція політичної опозиції в політологічному дискурсі залишається методологічно фрагментованим і не має уніфікованої дослідницької парадигми. Незважаючи на майже щоденне використання терміна в політичній комунікації і загалом політичному процесі, його змістовне наповнення все-ж досі системно не корелює з політичними й інсти-

туційними особливостями різних (чи загалом) політичних систем відмінних країн, передусім демократичних. Річ у тім, що наявні дослідження характеризуються значними обмеженнями: вони або територіально локалізовані (головню європейський контекст), або концентруються на специфічних й окремих політичних системах (здебільше парламентських демократіях). Як наслідок, наявні наукові доробки, попри накопичення значного теоретичного і фактологічного матеріалу, не пропонують цілком комплексного теоретико-

методологічного інструментарія для всебічного вивчення феномена політичної опозиції, а також для охоплення окремих аспектів її окреслення та функціонування. На цьому тлі актуальність дослідження зумовлена необхідністю розгляду еволюції поняття «політична опозиція» і відтак розроблення інтегральної концепції інституціоналізації політичної опозиції, яка б враховувала інституційні, системні і процесуальні виміри її функціонування в різних політичних контекстах. Це дозволить не тільки систематизувати наявні наукові напрацювання, але також запропонувати нові методологічні стратегії вивчення опозиції як визначального компонента демократичного урядування. За рахунок цього вдасться хоча би частково заповнити наявну дослідницьку прогалину через комплексний аналіз політичної опозиції в інституційному та системному вимірах.

Аналіз досліджень і публікацій та виділення не вирішених частин проблеми. Як зазначено вище, у політичній науці є надзвичайно багато доробків, які стосуються проблематики політичної, зокрема парламентської, опозиції. Однак їй досі немає чи майже немає спеціалізованих праць, котрі стосуються тематики інституціоналізації політичної опозиції. Натомість ця тема є побіжною складовою інших – і більш системних, і більш деталізованих – досліджень політичної опозиції, а відтак дуже фрагментованою. Тому про явище інституціоналізації політичної опозиції треба говорити крізь призму двох етапів або підходів до дослідження політичної опозиції в цілому. Перший етап чи так званий вузький, нормативний або вже класичний підхід представлений дослідниками періоду початку 1960-х – кінця 1970-х років, з-поміж яких найвідомішими є Д. Аптер [1], Р. Баркер [2], Є. Вятр та А. Пшеворські [3], Р. Даль [4–7], Г. Іонеску та І. де Мадаріага [8], Б. МакЛеннан [9; 10], Дж. Сарторі [11], Л. Шапіро [12; 13], Е. Шилз [14]. Згодом цей класичний та досі вузький підхід був дещо модернізований і розвинутий й сталося це здебільшого у 1970-х – 1990-х роках, зокрема в працях таких вчених, як Дж. Барбер [15], Ж. Блондель [16], Г.-Й. Веен [17], К.-Г. Керр [18], Г. Оберройтер [19], М. Херт [20], Г.-П. Шнайдер [21; 22] та інші. Нарешті, лише з 2000-х років почалось суттєве оновлення концепції політичної опозиції та її розширення. В цей час значно популярнішим став широкий підхід до розуміння політичної опозиції, зокрема не лише як парламентської і не тільки в демократіях, представлений, втім числі, у доробках таких науковців, як А. Бетель [23], Н. Брек і Ш. Вайнблум [24; 25], П. Копецькі і М. Спірова [26], Х. Муталіб [27], Ф. Нортон [28], Л. Хелмс [29–32], Р. Хольцхакер [33] й інші. На їхній основі власне й буде зроблено спробу з'ясувати, що означає і включає у себе феномен та процес інституціоналізації політичної опозиції.

Формулювання цілей статті. Стаття має на меті комплексно дослідити еволюцію поняття «політична опозиція» і розробити інтегральну концепцію її інституціоналізації з урахуванням інституційних, системних та процесуальних вимірів функціонування політичної опозиції у різних політичних контекстах. Дослідження спрямоване на систематизацію наявних наукових напрацювань та запропонування цілісних теоретико-методологічних стратегій вивчення опозиції як визначального компонента демократичного урядування. Через комплексний аналіз політичної опозиції на підставі вузького і широкого підходів, а також в інституційному і системному вимірах планується заповнити наявну дослідницьку прогалину, пов'язану з відсутністю уніфікованої парадигми й методологічною фрагментованістю концепції політичної опозиції в цілому та феномена і процесу її інституціоналізації зокрема.

Виклад основного матеріалу дослідження. Огляд наявних досліджень і поточного стану справ змушує відзначити, що ситуація відсутності означення феномена інституціоналізації політичної опозиції є доволі дивною в політичній науці. Адже проблематика політичної опозиції і загалом опозиційної діяльності демонструє унікальний дослідницький феномен, який характеризується, з одного боку, парадоксальним поєднанням тривалої традиції його вивчення та, з іншого боку, методологічної фрагментарності такого вивчення. Незважаючи на значний масив наукових праць, категорія «політична опозиція» лишається концептуально залежною від домінуючих владних механізмів та структурних особливостей різних політичних систем [16]. Принципова складність дослідження зумовлена вторинною природою опозиційності, яка формується та трансформується під впливом інституційних і політичних параметрів державного управління. Відтак науковці часто констатують методологічну обмеженість наявних підходів, що не дозволяють створити уніфіковану теоретичну модель для всебічного аналізу політичної опозиції й опозиційної динаміки в різних політичних контекстах.

Особливого значення, але й досі у рамках відсутності належної відповіді з цього приводу, набуває дослідження політичної, зокрема парламентської, опозиції в демократичних політичних системах, де вона отримує статус легітимного та «справжнього» політичного інструменту й інституту [32]. Адже демократія створює унікальне середовище для інституціоналізації опозиційної діяльності та загалом політичної опозиції, забезпечуючи механізми публічної критики уряду та можливого альтернативного політичного представництва у владі. Саме тому кожен дослідник демократії просто змушений звертатися до вивчення політичної опозиції як фундаментальної складової демократичної системи, що є «першою

вісню, яка створює поліархію» (авт. – демократію) [6; 24; 25]. Однак для цього необхідний комплексний дослідницький підхід, який би: інтегрував різноманітні теоретичні перспективи; містив між-дисциплінарну методологію дослідження опозиційних процесів; створив аналітичний інструментарій для порівняльного дослідження інституту політичної опозиції; розкривав змістовні особливості опозиційної діяльності в різних політичних системах; слугував основою задля розуміння феномена інституціоналізації політичної опозиції. А тому на цьому тлі стратегічним завданням постає не тільки теоретичне осмислення феномена політичної опозиції, а й явища і процесу її інституціоналізації як можливості для розроблення практичних механізмів систематизації політичної опозиції, здатних охопити максимально широкий спектр моделей і політичних контекстів.

Для отримання такого результату потрібно розмірковувати не лише або не відразу про інституціоналізацію політичної опозиції, а спочатку – про явище політичної опозиції як таке і як можливий політичний інститут у демократичній державі. Вивчення політичної опозиції починається із класичних праць 1960–1970-х років видатних дослідників, які заклали фундаментальні теоретичні основи розуміння цього феномена. Серед них, як зазначено вище, – Д. Аптер [1], Р. Баркер [2], С. Вятр й А. Пшеворські [3], Р. Даль [4–7], Г. Іонеску та І. де Мадаріага [8], Б. МакЛеннан [9; 10], Дж. Сарторі [11], Л. Шапіро [12; 13] й інші. У їхніх ідеях і працях неодноразово розкрито принципово важливі аспекти функціонування політичної опозиції в демократичних системах. Зокрема, ті ж Р. Даль [5], С. Вятр й А. Пшеворські [3] стверджували, що опозиція є ключовим інструментом для узгодження різних суспільних інтересів, досягнення компромісу між владою і громадянами, а також для запобігання соціальним конфліктам і революційним потрясінням. Інакше кажучи, в демократичній країні політична опозиція постає чи може постати тим інститутом, який є необхідною умовою для ефективного урядування і механізмом контролю громадян над владою. Ось чому політична опозиція в демократії є або точно може стати інституціоналізованим політичним суб'єктом і відповідальним політичним актором, спроможним конструктивно взаємодіяти з владою.

Разом із цим, у цей класичний період дослідження політичної опозиції, представлений так званим вузьким підходом, спостерігалася значна концептуальна невизначеність, що характеризувалася множинністю інтерпретацій досліджуваного феномена [24; 25]. Вчені розглядали опозицію через різні теоретичні призми: від системи стримувань і противаг до інституціоналізованого політичного конфлікту тощо. При цьому, визначальною рисою класичних досліджень було розу-

міння політичної опозиції як релятивної категорії, пов'язаної із протистоянням владі [28]. Для прикладу, той же Р. Даль трактував політичну опозицію як взаємодію політичних сил, де одна сторона протидіє діям уряду як другій стороні [5, с. 18], а Г. Іонеску та І. де Мадаріага же розглядали її як діалектичний аналог владних інституцій [8, с. 2]. А на цьому тлі особливого значення набуло вивчення саме парламентської опозиції, яку вчені визначали як найбільш інституціоналізовану та розвинену форму політичного конфлікту [8, с. 9]. Л. Шапіро у продовження такого методологічного бачення запропонував розуміти політичну опозицію як організовану групу, спрямовану передусім на зміну існуючого уряду [13]. На цій підставі загалом можна зробити висновок, що в 1960–1970-х роках – із самого початку дослідження політичної опозиції і в рамках класичного підходу – дуже значним методологічним обмеженням було звуження дослідницької перспективи переважно до парламентської, хоча й часто інституціоналізованої арени, а також фокусування на партіях парламентської меншості і розгляд опозиції передусім крізь призму боротьби за владу [24; 25]. Як наслідок цього, політична опозиція здебільшого ототожнювалася з парламентською опозицією і саме через це часто сприймалась інституційно та розумілась як політичний інститут.

У результаті такого розвитку в рамках класичного підходу вже на початку 1980-х років дослідження політичної опозиції потрапило в методологічну пастку вузької нормативної перспективи [25]. Науковці здебільшого концентрувалися на інституті парламентської опозиції, розглядаючи її крізь призму специфічних цілей обмеженого кола політичних акторів. Попри очевидну обмеженість такого підходу, особливо при вивченні опозиційних процесів поза демократичними системами, саме він став домінуючим. Це було головно зумовлено відродженням методологічного інтересу загалом до інституціоналізму та посиленням впливу саме неінституціональних теорій у політичній науці. Однак запропонований дослідницький фокус дуже суттєво звужував розуміння політичної опозиції, редукуючи її складний та багатовимірний характер винятково до інституційних рамок парламентської взаємодії. Відтак цей підхід суттєво лімітував можливості комплексного вивчення опозиційних процесів у розмаїтих політичних системах і контекстах.

Разом із цим, у 1980–1990-х роках, а подекуди й раніше, у дослідженнях політичної опозиції відбулися дуже значні методологічні зрушення. Поряд із класичною – передусім американською – традицією, представленою ідеями Р. Далья [4–7], розвинулась потужна західноєвропейська дослідницька школа, зокрема німецька, яка включала праці Г. Іонеску й І. де Мадаріаги [8; 34; 35],

К.-Г. Керра [18], К.-Х. Нассмахера [36], Г. Оберройтера [19], М. Херта [20], Г.-П. Шнайдера [21; 22] та інших вчених. Принциповою новацією стали спроби розширити концептуальні межі політичної опозиції: від вузької парламентської до більш широкої перспективи – вивчення опозиційних позицій у процесах прийняття рішень в демократичних системах [19, с. 12] та дослідження опозиційних груп і рухів у невеликих країнах [37, с. 15]. Відтак загалом період 1960–1990-х років характеризувався суттєвим зростанням кількості дослідників і розширенням дослідницьких підходів з тематики опозиції [24; 25]. Особливого значення на цьому тлі набули порівняльні студії чинників формування, розвитку, інституціоналізації та занепаду політичної опозиції як у демократичних, так і в недемократичних країнах, авторами яких в той час були спочатку згадані вище Ж. Блондель [16], Р. Даль [5], Дж. Сарторі [11], а згодом Дж. Барбер [15], Дж. Карбоне [38], Х. Муталіб [27], Л. Хелмс [29].

Загалом в цей час у розвитку досліджень політичної опозиції спостерігалася тенденція до методологічної обмеженості, що типово виявлялася у домінуванні нормативного підходу та вузької неінституціональної або ж функціональної перспективи [24; 25]. Така ситуація значно звужувала коло дослідницьких питань та обмежувала розуміння феномена політичної опозиції в його комплексності. Тому лише не раніше початку 2000-х – в 2010-х роках група дослідників, зокрема Н. Брек та Ш. Вайнблум [24; 25], Ф. Нортон [28] та Л. Хелмс [31; 32], здійснила спробу переосмислення і розширення концепції політичної опозиції. Їхні роботи були спрямовані на критичний аналіз обмежень класичного/вузького підходу та новітнього періоду теоретизації політичної опозиції, особливо щодо її визначення, методологічних рамок, акторів та ариєні діяльності. Результатом цих наукових пошуків стало обговорення й врешті формування двох основних підходів щодо розуміння політичної опозиції – вузького та широкого [24; 25; 39; 40]. Кожен з цих підходів має свої переваги та недоліки, що потребують детального аналізу для формування комплексного розуміння не лише феномена політичної опозиції, а й її інституціоналізації.

У своїх фундаментальних дослідженнях Н. Брек і Ш. Вайнблум детально проаналізували еволюцію теоретичних поглядів на політичну опозицію [24; 25]. Науковці звернули особливу увагу на те, що впродовж 1960–2000-х років було сформовано, як зазначено вище, традиційний або класичний підхід до розуміння цього феномена. Особливість такого теоретичного осмислення полягає в тому, що воно зосереджується передусім на нормативних і функціональних аспектах політичної опозиції, встановлюючи досить чіткі межі

щодо сфери її діяльності, призначення і цільових орієнтирів. Ф. Нортон із цього приводу підкреслює, що в рамках такої концептуальної парадигми основоположним завданням політичної опозиції вважається не просто критика чинної влади, а розробка і пропонування альтернативних політичних рішень із перспективою формування нового уряду [28]. У рамках такого підходу політична опозиція розглядається як структурована й інституціоналізована політична організація, що має чітко регламентований та легітимний статус [28, с. 237]. Водночас деякі дослідники, залишаючись у межах класичного трактування, розширюють функціональне поле політичної, зокрема найперше парламентської, опозиції в демократичних системах, виходячи за поле традиційного бачення її ролі як генератора альтернативних політичних рішень та потенційного «творця» нового уряду. Узагальнюючи сутність класичного чи вузького підходу до концептуалізації політичної опозиції, можна констатувати, що він фактично отожднює поняття політичної опозиції із парламентською опозицією, зосереджуючи увагу саме на цьому інституційному чи так би мовити (можливо) інституціоналізованому вимірі опозиційної діяльності.

Разом із цим, вже навіть у рамках класичного чи вузького підходу можна помітити, що в науковому дискурсі щодо природи політичної опозиції з певного періоду часу з'явилася своєрідна дихотомія поглядів. Хоча деякі представники класичного (вузького) підходу, такі як Ж. Блондель [16], а також Л. Крамм [41], наголошували на важливості вивчення позапарламентських і навіть ситуативних форм опозиційної діяльності, переважна частина вчених залишилася прихильною до більш обмеженого її бачення. Зокрема, такі науковці, як Р. Хольцхакер [33], а також П. Копецькі та М. Спірова [26], зосередили свої дослідження на вивченні взаємодії між парламентською більшістю і меншістю, концентруючись передусім на різноманітному, але часто інституціоналізованому законодавчому процесі й виконавчо-законодавчих відносинах. Однак неодмінно вартує зазначити, що такий обмежений підхід має суттєві недоліки. Політична опозиція може виявлятися у різноманітних конфігураціях владних відносин, в тому числі не тільки поміж парламентом і урядом, але й між парламентом і главою держави або між урядом та главою держави тощо. Більше того, навіть у суто парламентському розрізі недостатньо розглядати політичну опозицію виключно крізь призму протистояння більшості та меншості у парламенті. Так, Г. Керр влучно зауважує, що в деяких політичних системах може бути проблематично чи навіть неможливо очевидно і чітко визначити, що саме становить парламентську більшість та меншість у контексті вузького підходу [18, с. 52]. Дослідник також підкреслює, що роль і структура

парламентів, а відповідно й стратегії політичної опозиції дуже суттєво варіюються в різних країнах. Це особливо помітно в контексті багаторівневого урядування, різноманітності інституційного і політичного дизайну та множинності арен, де може (або не може) відбуватися інституціоналізація політичної опозиції та розгортатися її взаємодія з урядом і владними структурами [42].

Ось чому, спираючись на ґрунтовні дослідження Н. Брек та Ш. Вайнблум [24; 25], можна простежити формування альтернативного – широкого – підходу до концептуалізації політичної опозиції, який виник як відповідь на обмеження класичного трактування цього феномена. Широкий підхід не заперечує основних положень класичної концепції, а натомість лише інтегрує їх у більш всеохопну теоретичну рамку. Його відмінною рисою є прагнення подолати методологічні та концептуальні обмеження вузького підходу через розширення аналітичного фокусу в кількох ключових напрямках аналізу: функціональному, предметному, географічному та методологічному. Це, своєю чергою, приводить до суттєвого збагачення як дефінітивного апарату, так і спектра досліджуваних випадків по феномену політичної опозиції та явищу і процесу її інституціоналізації. Зокрема, прихильники широкого підходу на початку 2000-х років вдало наголошують на важливості збереження фундаментального принципу, сформульованого в класичній теорії. Згідно із цим принципом, політична опозиція виникає в ситуації, коли один – опозиційний – політичний актор протистоїть діям іншого – урядового чи владного – політичного актора [5, с. 18.; 7; 8, с. 2]. Водночас, широкий підхід значно розширює розуміння опозиційної діяльності, охоплюючи увесь спектр можливих ролей і функцій політичної опозиції, незалежно від ариени її діяльності чи ступеня інституціоналізації. Важливо відзначити, що такий підхід враховує можливість трансформації форм і типів опозиційної діяльності з плином часу.

Розвиваючи концепцію політичної опозиції в рамках широкого підходу до її трактування, ті ж Н. Брек і Ш. Вайнблум [25] пропонують всеохопну дефініцію цього феномена. На їхню думку, політична опозиція охоплює чи не будь-якого організованого актора, який у публічному просторі артикулює свою незгоду або пропонує альтернативні позиції щодо дій влади (уряду чи глави держави), її політичного курсу або політичного режиму загалом. При цьому, такий актор систематично або періодично здійснює моніторинг, інформування та критику поточної ситуації, використовуючи різноманітні, переважно ненасильницькі, інструменти впливу. Методологічна перевага широкого підходу відтак полягає в тому, що він виходить за межі суто нормативного, неоінституціонального чи функціонального аналізу. Це дозволяє подо-

лати ті концептуальні та аналітичні ліміти, котрі були властиві неоінституціоналізму в рамках класичного підходу. Широкий підхід пропонує більш комплексний інструментарій для дослідження політичної опозиції, що й дає змогу відповісти на ширше коло дослідницьких питань. Особливо ж важливим внеском представників широкого підходу стало розширення географії досліджень політичної опозиції. Як зазначає Л. Хелмс [30], вони вперше системно звернули увагу на функціонування політичної опозиції не лише в демократичних, але й у недемократичних (автократичних) політичних режимах, що було суттєвим обмеженням класичного підходу.

Розглядаючи специфіку функціонування політичної опозиції в різних типах політичних режимів, варто звернути особливу увагу на фундаментальну особливість демократичних систем, згідно з якою саме у них політична опозиція може бути визначена як політичний інститут і відтак може бути інституціоналізована. Як підкреслює Дж. Каппочіа [43, с. 13], оскільки демократичні режими базуються на принципі інституціоналізації політичної незгоди як невід'ємного елемента політичного процесу, то не може існувати попередньо встановлених обмежень щодо рівня незгоди, яку може виражати політична опозиція. Саме це положення набуває особливої значущості в контексті дослідження природи, типології та моделей політичної, зокрема найперше парламентської, опозиції в різних типах і формах представницької демократії, адже вони є або принаймні можуть бути найкращими свідченнями (можливості) інституціоналізації політичної опозиції. Відповідно, це допускає і дозволяє зміщення дослідницького акценту на вивчення інституціоналізації й інституціоналізованих форм політичної опозиції, зокрема її парламентського виміру, який у системі представницької демократії може набувати різноманітних типологічних і модельних конфігурацій.

Навіть оперуючи результатами класичного підходу, звертаємось до ідей К. фон Бойме, який пропонує розглядати парламентську опозицію – як найбільш концентровану і можливо інституціоналізовану форму політичної опозиції – як партію чи групу партій або ширше як об'єднання парламентарів, які дотримуються позиції, що відрізняється або протиставляється курсу уряду і/чи глави держави, тобто виконавчої влади загалом [44, с. 958]. Важливо підкреслити, що згідно з цим баченням, наявність чи відсутність в опозиції прагнення до здобуття влади або формування альтернативного уряду не є визначальним критерієм, оскільки важливіше за якими лекалами політична опозиція взаємодіє з політичною владою. Таке трактування політичної опозиції у парламенті виглядає цілком обґрунтованим, адже воно враховує як політичний, так і інституційний аспекти функціонування

представницьких демократій. Основною структурною характеристикою таких систем є наявність інституту парламентської опозиції, котра може існувати у найрізноманітніших формах, зокрема як однопартійна чи коаліційна, системна або антисистемна. Водночас акцент робиться саме на інституціоналізованій та усталеній політичній опозиції, яка виступає як структурована та каналізована парламентська опозиція. Ця опозиція функціонує у межах певної форми або моделі, що відображає специфіку політичної системи демократичної держави, на відміну від позапарламентських форм політичної опозиції.

Зокрема, інституціоналізована парламентська опозиція неодмінно залежить від особливостей політичної, партійної та виборчої системи кожної окремої демократичної країни. У цьому контексті цікавими, проте такими, які потрібно перевіряти, є деякі класичні гіпотези, зокрема ідея, висловлена свого часу ще М. Дюверже, яка стверджує, що політична, зокрема парламентська, опозиція найбільш інституціоналізована, а подекуди й виключно інституціоналізована, у двопартійних системах [45, с. 454–455]. Також заслуговує на увагу концепція Дж. Сарторі, згідно із якою в багатопартійних системах політична опозиція, а точніше політичні опозиції у множинному вимірі, не підлягають інституціоналізації, а натомість перетинаються та взаємодіють у складній політичній структурі [11, с. 151]. Що ж стосується позапарламентських форм політичної опозиції, то вони можуть інституціоналізуватись лише частково й опосередковано. Це зумовлено тим, що такі форми політичної опозиції вирізняються значною різноманітністю, множинністю та динамічністю, що унеможливило їх структурування на основі конкретних інституційних чи політичних лекал. Відповідно, вони не піддаються моделюванню чи повноцінній інституціоналізації.

Отже, із цього слідує, що політичну, зокрема парламентську, опозицію в тому чи іншому контексті і навіть загалом можна, а інколи і доцільно розглядати як політичний інститут. Це поняття охоплює як формальні, так і неформальні правила, процедури взаємодії та конкуренції, а також загальний контекст відносин у системі, що властивий для визначення інституту [46, с. 727]. Основою такого інституту є поділ між урядом (владою) і опозицією, тоді як додаткові класифікаційні характеристики визначаються різноманітними показниками структурування. Цей підхід гармонійно вписується в концепцію політичної опозиції, не обмеженої лише парламентським форматом, як інституціоналізованої гарантії свободи. Це політичний інститут, який функціонує в межах політичної системи, проте, при цьому, залишається поза безпосередньою сферою урядування. Він має ключовий організаційний потенціал та виконує

критично важливу роль у конкурентній взаємодії із урядовими структурами, здійснюючи контроль та перевірку їхньої діяльності. Причому такий функціонал інституту політичної опозиції головню базується на мінімальному рівні взаємного прийняття і переважно спрямований на досягнення влади [34, с. 17; 5, с. 237; 11]. Важливість такого підходу важко переоцінити, адже ефективність демократії залежить не тільки від легітимності політичної опозиції, проте і від її інституціоналізації. Це передбачає створення чіткої структури відносин поміж владою та опозицією, що найбільш виразно виявляється у парламентському форматі політичної опозиції [23].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Проведений аналіз демонструє, що дослідження політичної опозиції пройшло суттєву еволюцію від вузького (класичного) до широкого підходу в її розумінні. Якщо класичний/вузький підхід 1960–1990-х років зосереджувався переважно на парламентській опозиції та її інституціоналізованих формах у демократичних системах, то широкий підхід, що розвинувся з 2000-х років, значно розширив розуміння опозиційної діяльності, охоплюючи весь спектр можливих ролей та функцій політичної опозиції незалежно від ариєти її діяльності чи ступеня або ж навіть самого факту інституціоналізації. Важливим методологічним досягненням двох підходів постало визнання того, що політична опозиція може існувати як політичний інститут, особливо в умовах демократії, де вона набуває статусу легітимного політичного інструменту та може бути інституціоналізована через чітку структуру відносин між владою та опозицією.

Це означає, що саме явище інституціоналізації політичної опозиції є одним з найважливіших аспектів для виокремлення різних типів і моделей політичної опозиції, які неодмінно потребують окремішнього розгляду й аналізу. Відповідно, перспективними напрямами подальших досліджень точно є поглиблене вивчення механізмів інституціоналізації та моделей політичної опозиції в різних типах демократичних систем, зокрема в контексті багаторівневого урядування, а також розмаїття інституційного та політичного дизайну. Особливої уваги заслуговує перевірка класичних гіпотез стосовно залежності ступеня інституціоналізації політичної опозиції від типу партійної та загалом політичної системи, а також дослідження можливостей часткової інституціоналізації позапарламентських форм політичної опозиції. Важливим напрямом майбутніх розвідок може стати розробка комплексного методологічного інструментарія для порівняльного аналізу різних форм політичної, зокрема парламентської, опозиції та різних рівнів її інституціоналізації в демократичних країнах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Apter D. Some Reflections on the Role of a Political Opposition in New Nations. *Comparative Studies in Society and History*. 1962. Vol. IV. No. 2. P. 154–168.
2. Barker R. *Studies in Opposition*. Basingstoke, London: Macmillan, 1971. 338 p.
3. Wjatr J., Przeworski A. Control without Opposition. *Government and Opposition*. 1966. Vol. 1. No. 2. P. 227–239.
4. Dahl R. Governments and Political Oppositions // Greenstein F., Polsby N. *Handbook of Political Science, Vol. 3: Macropolitical Theory*. Reading: Addison Wesley, 1975. P. 115–174.
5. Dahl R. *Political Oppositions in Western Democracies*. New Haven, London: Yale University Press, 1966. 484 p.
6. Dahl R. *Polyarchy: Participation and Opposition*. New Haven: Yale University Press, 1971. 257 p.
7. Dahl R. *Regimes and Oppositions*. London: Yale University Press, 1973. 411 p.
8. Ionescu G., de Madariaga I. *Opposition: Past and Present of a Political Institution*. London: The New Thinker Library, 1968. 213 p.
9. McLennan B. Approaches to the Concept of Political Opposition: An Historical Overview // McLennan B. *Political Opposition and Dissent*. New York, London: Dunellen, 1973. P. 1–50.
10. McLennan B. Cross-National Comparison of Political Opposition and Conflict // McLennan B. *Political Opposition and Dissent*. New York, London: Dunellen, 1973. P. 381–393.
11. Sartori G. Opposition and Control: Problems and Prospects. *Government and Opposition*. 1966. Vol. 1. No. 1. P. 149–154.
12. Schapiro L. *Political Opposition in One-Party States*. London: The Macmillan Press, 1972. 289 p.
13. Schapiro L. Putting the lid on Leninism. Opposition and dissent in the communist one-party states. *Government and Opposition*. 1967. Vol. 2. No. 2. P. 181–203.
14. Shiels E. Opposition in the New States of Asia and Africa. *Government and Opposition*. 1966. Vol. 1. No. 1. P. 175–204.
15. Barber J. Opposition in Russia. *Government and Opposition*. 1997. Vol. 32. No. 4. P. 598–613.
16. Blondel J. Political Opposition in the Contemporary World. *Government and Opposition*. 1997. Vol. 32. No. 4. P. 462–486.
17. Veen H.-J. Opposition im Bundestag: Ihre Funktionen, institutionellen Handlungsbedingungen und das Verhalten der CDU/CSU-Fraktion in der 6. Wahlperiode 1969–1972. Bonn, 1976. 215 s.
18. Kerr H. The Structure of Opposition in the Swiss Parliament. *Legislative Studies Quarterly*. 1978. Vol. 3. No. 1. P. 51–62.
19. Oberreuteur H. *Parlamentarische Opposition*. Hamburg Westdt. Verl., 1975. 277 s.
20. Hereth M. *Die parlamentarische Opposition in der Bundesrepublik Deutschland*. München, 1969. 184 s.
21. Schneider H.-P. *Die parlamentarische Opposition im Verfassungsrecht der Bundesrepublik Deutschland*. Bd. 1: Grundlagen. Frankfurt a.M., 1974. 478 s.
22. Schneider H.-P. Keine Demokratie ohne Opposition // Buckmiller M., Perels J. *Opposition als Triebkraft der Demokratie*. Hannover, 1998. S. 247–248.
23. Béteille A. *Government and Opposition* // Béteille A. *Democracy and Its Institutions*. Delhi: Oxford University Press, 2012. P. 33–55.
24. Brack N., Weinblum S. "Political Opposition": Towards a Renewed Research Agenda. *Interdisciplinary Political Studies*. 2011. Vol. 1. No. 1. P. 69–79.
25. Brack N., Weinblum S. What do we mean by "political opposition": A theoretical perspective. Presented at Potsdam ECPR General Conference, 9–12 September 2009. 16 p.
26. Kopecky P., Spirova M. Parliamentary Opposition in Post-Communist Democracies: Power of the Powerless. *Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1–2. P. 133–159.
27. Mutalib H. Illiberal Democracy and the Future of Opposition in Singapore. *Third World Quarterly*. 2000. Vol. 21. No. 2. P. 313–342.
28. Norton P. Making Sense of Opposition. *The Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1. P. 236–250.
29. Helms L. Five ways of institutionalizing political opposition: Lessons from the advanced democracies. *Government and Opposition*. 2004. Vol. 39. No. 1. P. 22–54.
30. Helms L. Introduction: The nature of political opposition in contemporary electoral democracies and autocracies. *European Political Science*. 2021. Vol. 20. P. 569–579.
31. Helms L. *Parliamentary Opposition in Old and New Democracies*. London: Routledge, 2008. 268 p.
32. Helms L. Introduction: Studying Parliamentary Opposition in Old and New Democracies: Issues and Perspectives. *The Journal of Legislative Studies*. 2008. Vol. 14. No. 1. P. 6–19.
33. Holzhaecker R. The Power of Opposition Parliamentary Party Groups in European Scrutiny. *The Journal of Legislative Studies*. 2005. Vol. 11. No. 3–4. P. 428–445.

34. Ionescu G., de Madariaga I. Die Opposition. Ihre politische Funktion in Vergangenheit und Gegenwart. München: Beck, 1971. 217 s.
35. Wollmann H. Die Stellung der Parlamentsminderheiten in England, der Bundesrepublik Deutschland und Italien. Den Haag, 1970. 280 s.
36. Naßmacher K.-H. Das österreichische Regierungssystem. Große Koalition oder alternierende Regierung?. Köln/Opladen, 1968. 243 s.
37. Euchner W. Einleitung: Opposition als Gegenstand politikwissenschaftlicher Forschung // *Politische Opposition in Deutschland und im internationalen Vergleich*. Göttingen, 1993. S. 7–20.
38. Carbone G. Political Party in a “No-Party Democracy”: Hegemony and Opposition Under Movement Democracy in Uganda. *Party Politics*. 2003. Vol. 9. No. 4. P. 485–501.
39. Кольцов В. Дистинкція методологічних і теоретико-методологічних підходів до дослідження політичної опозиції. *Держава і право. Серія: Політичні науки*. 2017. Вип. 75. С. 3–14.
40. Кольцов В. До вузького й широкого дефініювання політичної опозиції в західній політичній науці. *Політикус*. 2017. Вип. 1. С. 75–83.
41. Kramm L. Grundzüge einer Theorie der politische opposition. *Zeitschrift für Politik*. 1986. Vol. 3. No. 1. P. 33–43.
42. Friedrich C. Federalism and Opposition. *Government and Opposition*. 1996. Vol. 1. No. 3. P. 286–296.
43. Cappocia G. Anti-System Parties. A Conceptual Reassessment. *Journal of Theoretical Politics*. 2002. Vol. 14. No. 1. P. 9–35.
44. von Beyme K. Opposition // *Sowjetsystem und demokratische Gesellschaft. Eine vergleichende Enzyklopädie. Bd. IV: Lenin bis Periodisierung*. Freiburg u.a., 1971. S. 958–992.
45. Duverger M. Les Partis Politiques. Paris, 1951. 476 p.
46. Helmke G., Levitsky S. Informal Institutions and Comparative Politics: A Research Agenda. *Perspectives on Politics*. 2004. Vol. 2. No. 4. P. 725–740.